

מבצע 'עובדה' וכיבוש אילת – מרץ 1949 סיפור חט' גולני vs. חט' הנגב + סיפורי האישי

מאת יהודה בן-צור

בסיום מבצע 'עובדה' ב-10 במרץ 1949 שיגרו המח"טים, נחום שריג ונחום גולני, מברק לחזית הדרום: "העבירו לממשלת ישראל: ליום 'ההגנה', ליי"א באדר מגישות 'חטיבת הנגב' פלמ"ח ו'חטיבת גולני' את מפרץ אילת למדינת ישראל". "סוף טוב, הכול טוב", אך תחילתו של ויכוח מר סביב התחרות בין שתי החטיבות בדרך לכיבוש אילת.

במבצע זה הייתי מפקד אחת משתי מחלקות הג'יפים בכוח החוד של חטיבת 'הנגב', בפיקודו של שמחה שילוני. משימתנו הראשונית הייתה להגיע "בדרך לא דרך" לשטח שטוח, מעין בקעה, כ-50 ק"מ צפונית לאילת ולהכשירו לנחיתת מטוסים ('שדה אברהם'). בדרכנו, נאסר עלינו לחצות את הגבול המצרי. ב-17 שעות נהיגה רצופה הגענו מתל נוף לאתר ללא התקלות בלגיון. לאחר הכשרה ראשונית של השדה – למעשה סיקול אבנים באמצעות הג'יפים שלנו – לקליטת מטוסי תובלה קומנדו (C-46) ודקוטה (C-47) של חה"א, שהביאו את פלוגת החי"ר של 'ברן', נצטוותה המחלקה שלי "להיאחז" ב'ביר מילחאן' – באר המים הידועה היום בשם 'באר מלחן', דרומית-מזרחית ל"שדה אברהם", לרגלי שרשרת הרכסים השולטים על 'דרך הערבה' – במסגרת ההגנה ההיקפית של אזור השדה.

מנחת 'שדה אברהם' בעת מבצע 'עובדה'

באר מלחן נמצאת על 'שביל ישראל', בקטע שבין מצפה שחרות לתמנע; בסמוך לה חניון לילה פופולארי המשמש את מטיילי השביל

שהינו במקום מעל ליממה, בה נאלצנו, י"ב אנשי המחלקה, "לארח" כ-17 בדואים ובדואיות מכל הגילים שהתקבצו טיפין טיפין בבואם לשאוב מים. עפ"י הפקודה, מנענו מהם לחזור לשבטיהם מחשש שידווחו על קיומנו ללגיון הירדני. למחרת היום הגיעה אלינו ברכב חוליה בת שלושה סירים ממטה החטיבה. אחד מהם, ארי אפטייקר מעין חרוד, היה מוכר לי משרותי הקודם בפלוגה ד' בפלמ"ח. הבנתי מהם שמשימתם הינה לאתר שביל המוביל לדרך הערבה. לאחר כשש שעות הם חזרו וסיפרו

לנו שהם לא הבחינו בתנועה כלשהי על הציר וכי הם הקימו על דרך הערבה מחסום אבנים ו"שתלו" בו כמה רימונים ע"מ להקשות על הלגיון הירדני את התנועה. הקמת המחסום לא נראתה לי כפעילות חריגה מאחר ובאותה עת לא הייתי מודע לכוונת הלגיון הירדני להתפנות לעקבה ולא היה לי מושג עד היכן הגיע כבר כוח החוד של גולני.

חזרנו ל'שדה אברהם' והמתנו לדווח מפלוגתו של 'ברן', עליה הוטל לפלס את דרכה רגלית לעבר אילת וכן לבדוק אם תנאי השטח יאפשרו לעשות זאת עם הרכבים מדגם C.C. שעמדו לרשותם או הג'יפים שלנו. בהגיע הידיעה על הגעת חפ"ק החטיבה לאום-רשרש - היא אילת, התארגנו במהירות וירדנו באחד הנחלים "הנשפך" מזרחה לעבר 'דרך הערבה', בואך אילת. הצטרפנו לחוגגים ושמענו פרטים על הדרך בה הגיע חפ"ק החטיבה - בניגוד לפקודת המבצע - דרך תחנת הגבול המצרית, ראס אל-נאקב, לאום-רשרש ועל הנפת 'דגל הדיו' ע"י 'ברן', שצורף לחבורת החפ"ק בעוד פלוגתו ממשיכה את דרכה רגלית. פה ושם שמענו על "חילופי דברים" בין לוחמי גולני, שכוח החוד שלהם הגיע לאילת כשעתיים לאחר הנפת הדגל, לבין לוחמי פלוגתו של 'ברן', בסוגיה מי הקדים להגיע. למשמע הדברים עלה בדעתי שמאד יתכן שהמחסום "שלנו", הוא הוא שבסופו של דבר עיכב את 'גולני' מלהגיע לאילת יחד עם 'חטיבת הנגב'. ראיתי באירוע שולי זה - במבצע שסיים את מלחמת העצמאות - מעין אפיזודה חולפת שעד מהרה תישכח.

ההנפה המפורסמת של דגל הדיו (צילום: מיכה פרי):

התברר לי שטעיתי. כמה וכמה מחוקרי התקופה דשו בעניין והוא הפך לנושא חובה בספרות הדנה במבצע. כבר בתחקיר שנערך ב-1957 עולה שמתחת לפני השטח נוצרה מתיחות שהחלה כבר "עם שחר ה-8.3, הפך המבצע [שהחל ב-5.3] למעין מרוץ בין שתי הזרועות... מי מהן תזכה ותקדים להגיע לאילת"¹ ואשר הדיה נמשכים עד היום. כרמית גיא, הביוגרפית של חיים בר-לב², התייחסה לתחרות בין הפלמ"ח לחט' גולני בביטול מה: "המרוץ אל היעד, התחרות מי יגיע ראשון... ששום כוח לא בחל בה באמצעים לבלבל את היריב ולהסיח את דעתו ועל מה כל המהומה - על הזכות להניף דגל..."; 30 שנה לאחר מכן התייחסה לעניין אניטה שפירא הביוגרפית של יגאל אלון: "שתי החטיבות היו אמורות להגיע בו-זמנית למפרץ אילת ולחלוק את כבוד הראשונים, אלא שכאן תפסו אנשי 'חטיבת הנגב' (כאמור, רק החפ"ק בראשות המח"ט) יוזמה... [ובניגוד לפקודה חצה את הגבול המצרי לעבר תחנת הגבול בראס אל-נאקב] וביקש [מהסמל המצרי] להניח לכוח לעבור בשטח המצרי... [חפ"ק] 'חט' הנגב' עלתה על הכביש והגיעה ראשונה לאילת, לזעמם הגדול של אנשי 'חטיבת גולני'..."³, שכאמור, הגיעו לאילת כשעתיים לאחר מכן. סיבה טובה ל...מריבה.

ביוני 2005 הגיע לידי ספרו של מאיר עמית⁴, מג"ד בחט' גולני, בו הוא מתייחס למחסום הנ"ל: "לאילת הגענו בשעה השישית... כאן נמצאו כבר בני 'חטיבת הנגב', אשר הגיעו לאילת דרך פנים הארץ. הם הקדימונו בשעתיים. שתי שעות אלו היו לדידנו אכזבה מסוימת...". לדברים אלו, שנכתבו לדברי מאיר, "זמן קצר אחרי הקרב..." הוא הוסיף בעת כתיבת הספר, "מקץ חמישים שנה", את הדברים הבאים: "התיאור הפיזי שכתבתי אז... אינו שלם... חסרות בו כמה עובדות חשובות שאי-אפשר שלא להביאן... [אחת מהן מתייחסת להגעת 'גולני' לאילת]: "בבוקר [ה-10.3.48] עלה כוח החוד שלנו על המוצבים הקדמיים... ומצא אותם ריקים ואז נענו לעין רדיאן ושם קבלנו הוראה לעצור ולהמתין לפקודת התקדמות... שהגיעה רק אחר-הצהריים... לא הייתה כל סיבה לעצור אותנו, בשלב זה כבר ידענו... כי השטח שלפנינו נקי. יתרה מכך, כאשר ניתנה לנו סוף סוף פקודת התזוזה מצא כוח החוד שלנו... דרומה מעין רדיאן, מחסום אבנים לרוחב הדרך ובו מוטמנים רימונים ומוקשים. ע"ג המחסום מצאנו כתובת באנגלית רצוצה: "Palmach Fuk Yourself"... מובן שהועלו השערות רבות... לסיבת העיכוב הזה ולמקור המחסום בכביש. עפ"י אחת ההשערות רצו אנשי חזית הדרום ויגאל אלון בראשם, להעניק פרק

¹ 'מלחמת העצמאות', הוצאת מטכ"ל - ענפי היסטוריה והסברה 1957 עמ' 188.

² 'בר-לב', הוצ' עם עובד' 1998, עמ' 72-3.

³ 'יגאל אלון: אביב חלדו', הוצאת הקבוץ המאוחד 2004, עמ' 441.

⁴ מאיר עמית, 'ראש בראש', הוצאת 'הד ארצי' 1999, עמ' 21-25.

זמן חופשי ל'חטיבת הנגב' להקדים את 'גולני'. יתכן שפקודת העצירה הממושכת בעין רדיאן נבעה מרצונה של "חזית הדרום" להביא לכך ששתי החטיבות תגענה יחד לאילת. לדעתי, חריגת המח"ט, נחום שריג, מההוראה שלא לעלות על הציר המצרי ולעבור דרך ראס אל-נקב לאום-רשרש, היא שאפשרה לחפ"ק 'חטיבת הנגב' – שהקדים גם את כוחות החטיבה עצמה – לקיים את "הטקס המפורסם של הנפת דגל הדיוו... [שהיה, לדברי מאיר] תרגיל ביחסי ציבור... שעתיים לפני הגעת 'גולני'.

ובאשר ל"מחסום" - שלמיטב ידיעתי לא הוטמנו בו מוקשים, אלא 2-3 רימונים בלבד – אז כהיום, לא נראה לי שהסיירים היו מודעים לכך שהלגיון הירדני פינה כבר את השטח וכי הם הונחו ע"י מטה החטיבה להקים את המחסום במגמה לעכב את 'גולני'. העברתי לידיעת מאיר עמית את גרסתי הנ"ל. מתגובתו⁵ אני למד, שהוא לא קיבל אותה ואימץ את הגרסה שערכו אותם: "...עכשיו אני מבין שהיה זה [המחסום] "תרגיל" לעצור אותנו ולתת לפלמ"ח שהות כדי להגיע ראשונים. אנשינו התרגזו... הרגעתי אותם ואמרתי כי 'גולני' היא חט' ממושמת וגם אם "מתחמנים" אותה, לא נורא...". נותר אם כן לנסות לברר האם הייתה זו משובה של הסיירים עצמם או שהם הונחו לכך "מגבוה". לימים נפוצו שמועות ש'ברן' הוא שאחראי להקמת המחסום ומיקושו. ביוני 2006 הופתעתי לשמוע מ'ברן', שבמהלך החיפוש לאיתור נתיב לירידה לאילת, הוא נצטווה לשלוח חוליה לעבר דרך הערבה ע"מ להקים מחסום. הייתכן שהיו שתי חוליות שנשלחו להקים מחסומים על ציר הערבה? ביררתי את העניין עם ארדון כהן, חוקר פעילות חט' הנגב וקבלתי ממנו העתק מברק שנשלח לשתי החטיבות בבוקר ה-9 במרץ 1949:

מהמברק של חזית הדרום אנו למדים שהיה תאום מוקדם בין החטיבות "בהתאם (למדובר) בינך לבין סשה". יתר ע"כ, ארדון דווח לי על קיומו של מברק נוסף שנשלח מ'חטיבת הנגב' לגדודים, ה-7 וה-9- ג'יפים בביר מילחאן והעתק לגד' 13 (גולני), המורה ליוסי שפיר, סייר בגדוד ה-7, לרדת לערבה ולהקים מחסום, שהיה מיועד להקשות על הלגיון מלנוע מאום רשרש צפונה בדרך הערבה (ולא כדי לחסום את גולני מלנוע דרומה לאילת). לא זכור לי שמברק כזה הגיע לידי כמפקד מח' הג'יפים בביר מילחאן, אבל סביר להניח שמדובר באותה חולית סיירים שעברה דרכנו.

דווחתי על כך ל'ברן' ולדבריו: "אם איני טועה, זה אחד משני המברקים ששכנעו אותי שלא לייחס לפלוגתי את מיקוש דרך הערבה". על אף זאת הוא מצא לנכון לרענן את זיכרונו בשיחה עם מנדי [לימים האלוף מנדי מרון]: "אותו שיגרת מ'בקעת האצבעות' להניח מיקוש מאולתר (רימונים) על דרך הערבה. מנדי זכר את הסיפור. אבל כאשר סיפרתי לו שיש מברק המייחס את ביצוע המיקוש לאחרים, חזר אלי כעבור מספר דקות ואמר שיצרתי לו בעיה. מוחו מחטט בזיכרונו ולא נותן לו מנוח: היה או לא היה". 'ברן' הציע לי לשלוח את העתק המברק למאיר עמית. לעניות דעתי, המברקים (את השני לא ראיתי במו-עיני) מעידים שחטיבת גולני היתה מודעת ואף מתואמת במידה מסוימת בכל הקשור להקמת המחסום/ים בדרך הערבה. להלן קטע מאתר האינטרנט של הפלמ"ח:

"במשך שלושה ימים, 8, 9, ו-10 במרץ, הוציאה הפלוגה [של 'ברן'] מדי בוקר 5-7 חוליות סיור בניסיון למצוא נתיב שיאפשר לעקוף ברכב את הצוק. אחת החוליות יצאה לסיור לילה של הצוק. כיתה אחרת מיקשה את דרך הערבה בין אילת לעין-דפיה. ב-9/3/49, בשעה 09:45 יצא מברק ממפקד חזית

⁵ מכתב ממאיר עמית לח"מ מ-17 ביולי 2006.

הדרום למח"ט הנגב ולמח"ט גולני, ובו נאמר שעל חטיבת הנגב להוציא מחלקה לחסימת דרך הערבה מדרום לעין רדיאן. בשעה 19:15 יצאה מ"שדה אברהם" מחלקה מפלוגה א', בפיקודו של שפיר, ולמחרת, בשעה 05:00 היא הקימה מחסום אבנים, ו"מיקשה" את הדרך באמצעות חוט לרוחב הדרך, אשר חצייתו תשלוף נצרות רימונים". כאמור, למחרת היום נצטוונו לחזור לשדה אברהם. נותר לי להניח ששלושת הסיירים שעברו דרכנו בביר מילחאן ערכו סיור מוקדם והמחלקה הנ"ל הגיעה לאחר שעזבנו (בכל מקרה לא זכור לי שנערך במקום "טקס החלפת פיקוד").

להלן קטע מראיון עם 'ביבי' - דוד ניב, סייר בכיר ששירת במודיעין חט' הנגב⁶:

לאחר הכשרת 'שדה אברהם' שם נצטרפה אלינו פלוגה... בפיקודו של 'ברן' שהגיעה במטוסים... עד בקעת האצבעות הסענו את הפלוגה בקומנדקרים... וזו החלה לסייר בסביבה כדי להכשיר דרך לאילת... הרושם שעשינו על האויב עלה על כל המצופה... בדואים, שהוצבו ע"י הלגיון דווחו על כוחות צבא עצומים... מאחר שהיינו סבורים שהלך רוחו של האויב עשוי להביא לנסיגה כללית... המראתי בפייפר... דווחתי למטה החטיבה שהמוצב בראס אל-נקב ריק ושומם... גם אום-רשרש נראתה עזובה... באותו רגע השיאני יצרי לנחות... ולזכות אני לבדי בזר התהילה של כובש אילת... התקשרתי עם נחום שריג והצעתי שיתיר לי לנחות בבקעת-אצבעות כדי שאמסור ל'ברן' הנחיות לתזוזה לעבר ראס-אל-נקב ואסייע לו לקבץ את סייריו שהיו פזורים... 'ברן' יצא בפייפר והשליך לסייריו פתקים... שהכילו הוראה לחזור לבסיס ("זמן קצר לפני מבצע סיני הביא לי אורי שילה [באותה עת מפקד 'המצודה' באילת] אחד מן הפתקים הללו שמצאו בשולי שביל צפונה לאילת... הפתק היה כתוב מצדו השני של המברק שבו הודעתי ל'ברן' שראס-אל-נקב ואילת פנויות").

למן אותו רגע התחיל מרוץ-תחרות בין חט' הנגב וחט' גולני שכל אחת מהן נתאוותה לזכות בפרס הגדול – אילת. אמנם, בהכנת המבצע עסקה בעיקר חט' הנגב, אולם פיקוד דרום נטה להעניק לחט' גולני דווקא את הזכות להגיע ראשונה לאילת, כפיצוי על תרומתה ועל קורבנותיה... בעת מבצעי 'אסף' ו'חורב', אלא שאנו... נמנינו וגמרנו ששום איש זולתנו לא יגיע ראשון לאילת! פלוגתו של 'ברן'... קיבלה הוראה להתקדם לעבר ראס-אל-נקב... אולם כפי ששיערנו מראש אי-אפשר היה להעביר את הציוד הכבד... והיה הכרח [בניגוד לפקודה]... לעבור דרך השטח המצרי... [באישור] הסמל [המצרי] האמיץ⁷ פנינו לרדת בשביל התלול למוצב ראס-אל-נקב הירדני, שם כבר ציפו לנו 'ברן' ואנשיו... הג'יפ שנע בראש השיירה היה גדוש אנשים: 'ברן', עוזי נרקיס ונהגו, בז ואני... עם דמדומים... י"א באדר שנת תש"ט הגיע הג'יפ לאום-רשרש... אילת הייתה שלנו... מעל אילת העברית הונף דגל ישראל. יחידות החוד של חט' גולני החלו מגיעות". 'ביבי' אינו מזכיר את החסימות בדרך הערבה - שלדברי אנשי גולני הוקמו ע"מ לעכב אותם - אך הוא בהחלט מתייחס למרוץ-תחרות להקדים את גולני. נשאלת השאלה האם אכן בדרג החטיבה או הפיקוד ננקטו פעולות לעכב את גולני? לעניות ידיעתי ודעתי, לא.

בנושא התחרות בין החטיבות היה יצחק רבין מעורב בתוקף תפקידו כקצין המבצעים של חזית הדרום. להלן התייחסותו של יוסי גולדשטיין, הביוגרף של רבין⁸, על מעורבות זו: "כחלק... מעבודת המטה ותיאום בין הכוחות... היה רבין צריך להכריע למי יהיה "הכבוד והיקר" לכבוש נקודה זו או אחרת... כך גם היה סביב המאבק על היוקרה והכבוד מי יכבוש את אילת... "רבין היה נורא חשדן. הוא חשב שעשינו לו 'תרגיל', תיאר את שאירע סביב כיבוש אילת עוזי נרקיס, קצין המבצעים של החטיבה ['הנגב'], שכבשה אותה לבסוף. "גם יגאל וגם הוא [רבין] רצו שחטיבת 'גולני' תגיע קודם. ואני אמרתי לעצמי: לא יתכן... אנחנו נהיה מאחור? בפקודה של רבין [פקודת מבצע 'עובדה'] היה כתוב: "חטיבת 'הנגב' תשתלט על הצוקים השולטים על החוף". מה הם חושבים לעצמם [במטה חזית הדרום]? היה כעס... אבל האמת היא שהכבוד הפלמ"חי של חטיבת הנגב, כשאני קצין המבצעים שלה, לא איפשר לי, אלא לעשות כל מאמץ להגיע ראשונים, גם אם בפקודה היה כתוב מה שכתוב. אבל זה פגע באגו של רבין והוא כעס... שמענו שהוא רצה למנות ועדת חקירה. כי מהצד של 'גולני' הם [אלון ובמיוחד רבין] היה להם לא נעים, מכיוון שהם היו חטיבה מסודרת ומאורגנת והיה לה מפקד מצוין [נחום גולן]. אבל גולן היה 'יקה'. אמרו לו לעצור, הוא עצר. אמרו לו להתקדם, התקדם. אנחנו [מפקדי חט' הנגב] לא היינו ככה. ולכן הוא [רבין] נפגע. אבל כעבור כמה ימים זה נשכח והאינצידנט הקטן הזה חוסל... הכוונה של מפקד החזית אלון ושל רבין, הייתה לתת ל'גולני' צ'ופר מכיוון שחיילי 'גולני' נדפקו חזק מאוד

⁶ גליה ירדני, 'ראשונים לקרב'. הוצ' הקיבוץ המאוחד 1967, עמ' 174-198.

⁷ דוד ניב הוסיף על כך (מתוך רשימה נפרדת בשם "דרומה" שפורסמה בבטאון הקיבוץ המאוחד "מבפנים"): "הסמל המצרי (שאוויש) שהופתע מאד מבוא הכוח הישראלי ובקשתו לרדת בציר רס א-נקב, אמר שהוא צריך לקבל אישור מהמפקדה באל עריש... אחרי שכובד בשימורי פירות ובשר (בוליביף) וסיגריות, התרכך ואמר: אסור לי לפתוח את המחסום על הדרך, אבל מתי שאני לא אראה, פשוט תעברו לידו" [נמסר ע"י משה מאירי מבית השיטה]

⁸ יוסי גולדשטיין, 'רבין', הוצ' שוקן, 2006, עמ' 72 – ראיון עם עוזי נרקיס ב-10 ליולי 1997.

ההקנטות של חיילי פלוגתו של 'ברן' כלפי חייליו של מאיר עמית בעת המפגש באילת הציתו את "אש-התחרות", שלובתה במשך השנים ע"י כמה מחוקרי המבצע שהסתמכו על דברים של כמה מהמעורבים (כגון עוזי נרקיס). ב-2006 האש עדין לא כבתה ולדברי מאיר עמית¹⁰: "[ההקנטה] עוררה אצל אנשי גדודי (גד' 19, גולני) זעם רב ואנחנו מתכוונים להפיק סרט שבו יאמר הסיפור האמיתי". סרט לא הופק מעולם ובתחילת 2014, בערב לציון 65 למבצע 'עובדה' שנערך בבסיס חה"א עובדה, סיכם לוחם גולני הלל נוימן את הנושא במילים יפות אלה: "הוויכוח על איך ולמה עוכבו כוחות 'גולני' מהגיע ראשונים לחוף אום-רשרש לא נגמר וכבר כמעט אין את מי לשאול, אבל בעצם למי אכפת... שמחנו אז ושמחים אנו גם היום, שנפלה בחלקנו ההזדמנות לחלוק עם הקולגות שלנו, חט' 'הנגב', חוויה זו שהייתה כה שונה מאימי מלחמת העצמאות בהם התנסינו קודם לכן."

על הג'יפ: פיליפ נבון (מאחור), נחמיה (חזית) ויהודה בן-צור

מבצע 'עובדה' ידוע כמבצע שלא היו בו קרבות ואבדות נפש. מדויק, אבל: באזור נחל פארן עלה ג'יפ של גדוד 9 בחט' הנגב – פלמ"ח על מוקש ורק במזל לא נפגעו יושביו

¹⁰ מכתבו של מאיר עמית לח"מ מה-30.6.06.

